

tot ze in dit resultaat door onzen Stadhouder in 1689 geconsolideerd werd. De dusgenaamde actie van Tolerantie gaf, en dit was de hoofdzaak, het beginsel prijs, dat Staat en Kerk onlosmakelijk één waren. Hiervoor in plaats komt nu een staat van zaken, die wel de Episcopaalsche Kerk ijkt tot Landskerk, en een ieder die hier niet toe behoort, uitsluit van ambt en vertegenwoordiging, maar toch aan de Dissenters of Non-Conformisten als godsdienstige groepen volle vrijheid van beweging toebedeelt en alle geestelijke overheersching uitsluit. De Kwakers werden ontslagen van den eed, en konden nu met een verklaring van gehoorzaamheid volstaan. En zonder eenzijdigheid mag vastgesteld, dat in de meer dan honderdjarige worsteling, waaraan Willem III als vredestitelier een eind mocht maken, niet het Episcopaalsche, maar het Non-Conformistische beginsel der Puriteinen de overwinning had behaald. Politiek en Religie, met name door Hendrik VIII tot volstreckte eenheid versmolten, gingen thans volstrekt uiteen. Al hadden toch de Non-Conformisten, zoo Presbyterianen als Puriteinen, Independenten en Kwakers, ook hunnerzijds aanvankelijk een eigen politieke positie ingenomen, toch droeg deze hun politieke actie meer een negatief, dan een positief karakter. Ze keerde zich van meetaf tegen alle politiek, die de Overheid meesteres van het geestelijk leven maakte, en voerde het pleit voor vrijheid. Doch toen dan ook eindelijk dit pleit gewonnen was, en door Willem van Oranje de godsdienstvrede geconsolideerd werd, maakten de Dissenters zich al spoedig los van alle politiek en trokken zich op hun kerkelijk of geestelijk terrein terug. De politieke elementen, die zich niet om Christus' wil, maar uit politieke berekening, of althans uit politieke sympathieën bij hen gevoegd hadden, scheidden zich van hen af. De Whigs kwamen tegenover de Tories te staan, en zelfs een nog radicaler element, dat niet van alle revolutionaire bijbedoeling was vrij te pleiten, dook uit den Dissenter-hoek op. Evenals ten onzent, en in Duitschland, in de Menonieten of Doopsgezinden een zwak overblijfsel van de Anabaptisten naleefde, zoo zette ook in Engeland het Kwakerdom in het Baptisme zich wel voort, maar niet anders dan op kleine schaal, en zonder politieke beteekenis. De geestelijke stroom die meer dan een eeuw lang het religieuze leven in Engeland hoog, zooals in geen ander land, had doen opgolven, nam gestadig in kracht af, en het